

տարաւ զիս անոր քով, որ սիրով ընդունեցաւ զիս իւր դահլիճը: Ամենէն առաջ՝ ականջներս քաշեց եւ յետոյ հարցուց, թէ զիտե՞մ ձի հեծնալ, ես ալ՝ այո՛, պատասխանեցի իրեն. դարձեալ հարցուց ինձի, թէ զիտե՞մ սրոյ հարուածներ տալ. ես ալ իրեն պատասխանեցի, ի՛նչ այո՛ եւ, նոյն իսկ շատ անգամ հարուածած եմ Աւարները, եւ ցըցուցի իրեն ձեռքիս վրայ ընդունած վէրքս: Եւ ըսաւ ինձի «Շատ լաւ. ի՞նչպէս կը կոչուիս դու. պատասխանեցի թէ «Եայա». նա ըսաւ, « Բայց ասիկայ թրքական անուն մ'է, ի՛նչ էր անունդ վրաստանի մէջ ». — Ես ալ ըսի, թէ այն ատեն Ռուսթամ կը կոչուէի: « Ռուսթամ կ'ուզեմ ըսաւ, որ ասկէ վերջը թրքական անունդ թողուս, եւ առաջուան Ռուստամ անունովդ կոչուիս »:

Յետոյ սենեակը մտնելով՝ բերաւ ինձի դամակեան սուր մը՝ կոթին վրայ վեց խոշոր աղամաններով, եւ զոյգ մը ոսկեզարդ ատրճանակ, եւ ըսաւ ինձի. « Ա՛ռ, քեզի կու տամ ասիկայ, եւ ես վրադ հոգ ու խնամք պիտի ունենամ »: Յետոյ մտցընելով զիս թղթերով լեցուն սենեակ մը, անկէ բոլորը փոխադրել տուաւ իւր առանձնասենեակը. եւ նոյն օրը, երեկոյեան ժամը ութին՝ ծառայեցի ես իւր սեղանին: Ընթրիքէն վերջ ուզեց իւր կառքը՝ քաղքին չորս կողմը պտոյտ մը ընելու համար, ուստի կանչել տուաւ պարոն Լավինը՝ իւր ձիավար ծառան, որպէս զի ինձի լաւ արաք ձի մը տայ թրքական գեղեցիկ թամբով մը, եւ յետոյ ելանք շրջաօգտութեան, եւ կեցած էի կառքի դռնակին քովը:

Նոյն իրիկունը, նա ինձի ըսաւ. « Ահա ասիկ իմ ննջասենեակս, կ'ուզեմ որ դու դրանս առջև պառկիս, եւ չի թողուս մէկու մը ներս մտնել, ես կը վստահիմ քու վրադ »: Ես ալ իրեն ըսի՝ պարոն Լավինս թերեւով՝ որ քովս կեցած էր. « Ես ինք զինքս երջանիկ կը համարիմ սպա-

րապետի վստահութեան արժանանալուս համար, եւ աւելի կը մեռնիմ քան թէ կը թողում որ մէկը ներս մտնէ իւր սենեակը, կընաս լիովին վստահիլ իմ վրաս »: Երկրորդ օրը, ներկայ եղայ իւր արդուզարդին՝ իրեն սենեկապանին հետ՝ որ կը կոչուէր Հէքէր: Դիտաւորութիւնս էր ինձի հետ միասին ծառայութեան մէջ մտցնել այն երկու Մամուլները՝ որոնք ինձի այնքան սիրելի էին, եւ անոցք էին Շէյխ-էլ-Պէքրին քով, բայց, ղոթախտարար, շատ աճապարանքով՝ մեկնեցանք Գաղղիս:

Թարգմ. Հ. Ե. Ա.

Պրանսա ի դարձի՞մ Ալայիոյէն կ'անցնին. Բոնապարտ կը հարցնէ Ռուստամի քե ի՛նչպէս կը գտնէ իր ծնած տեղը. « Շատ լաւ. ողիկ երկիր մըն է ». կը պատասխանէ: — Ալայիոյի մէջ, ուր այգեկոտքի ժամանակ էր, կանայք կը հետաքրքրուին Ռուստամով՝ իր օտարականով մը, ինչ որ տիր կու տայ Պիշէրի ըսելու Բոնապարտի քե Ռուստամ արդէն կը դարպասէ, որոնք Ռուստամը տեսնելով կը սկսին ծիծաղիլ, եւ Բոնապարտ կ'ըսէ « Է՛, դու մեզմէ անշի ձարտար ես, Պրանսայի մէջ արդէն կանայք քու կողմը ունեցար, միևն մեկը դեռ չուսինք »: — Պիշէրու ցումք կ'ելլեն: Քաղաքին շուրջ իշխանութիւնները Բոնապարտի այցելութեան կու գան: Ռուստամ նախաձեռնակին մէջ զրադած է իր ատրճանակները յեցնելու: Սեղանատուն երթալու համար զօրավարը դուրս ելլելով դահլիճէն « Ի՛նչ կ'ընես, Ռուստամ, կը հարցնէ »: — « Ատրճանակներս կը յեցնեմ. պետք կ'ըլլայ » կ'ըսէ: — « Արաբիս չենք, կը պատասխանէ զօրավարը, հոս այս գգոշութեանք պետք չկայ »: Նոյն իրիկուն Բոնապարտ Պարիզ կը մեկնի, բողոյ՝ որ հետևողները ետեւէն գան, որոնք հետ ետեւ Ռուստամ: Էքսի քով ատենք յարձակում կը կրեն առաջակներէ, որոնք կը կողպուեն ետեւ Բոնապարտի ար-

1. վեց օր ֆեսի իրեն հետ: (Մանօր. ձեռագր.)

ծախեղեն սեղանի սպասները: Այս դէպքը Ռուստամ Բաճապարտի կը գրէ շտեմով թէ «Ֆրանսացի Արարները մեզ կողպտեցին»:

Պարիզու մէջ իրեն հետ կը վարտին իբր արեւելցի հետաքրքրութեան առարկայ եւր տիպարի մը հետ: Զինք կը սիրեն իբր տղայ մը: Բաճապարտի կիներ ժողգֆին զինք հետը քաւորն կը տանի: Իր աղջիկը՝ Հարսենուհի, նկարը կը քաշէ: Իրեն կոռ տան սենեակ, ձի և բոշոր ինչ որ կարեւոր է մամլոյն: Կայսր ըլլալէն վերջ Նապոլէոն իրեն քոշակ ալ կը կապէ, իբր օգնական հրացանակիրի: Կայսեր հաւանութեամբ Ռուստամ կը կարգուի կայսրաշնչոյն սենեկապանի տղան հետ, Մարի — Մարկիս Գուպիլի: Հարսանեաց սեղանի ժողգֆերը Նապոլէոն ինքը կը հոգայ: Ռուստամ միանգամայն գիշերային պանդանոցիսն կ'ընէ կայսեր նախասենեակին մէջ: Ասով աւելի առիթ կ'ունենայ կայսեր հետ տեսնուելու: Սակայն ձեռքերը կ'սենեակ, մահաւանդ այն դրամները՝ զորս Նապոլէոն քրքախալի մէջ կը շահէր իր զօրավարներէն, միշտ Ռուստամի կոռ սար: Պրոշտոյն պատերազմին, Ռուստոյն արշաւանքին միշտ Նապոլէոնի հետն եղած է իր ծառայի պատօնին մէջ: Միակ պարագան ուր պետք էր ինք նշանակութիւն մ'ունենայ Նապոլէոնի խորհուրդներուն մէջ, 1814 տարին եղաւ, ուր կայսրը զինք ալ կ'ազդեր հետը ունենայ էլլա կողին: Ռուստամ մատնեց իր տէրը և յանձն չառաւ հետը երթալ: Հոս կ'աւարտին իր յիշողութիւնները Նապոլէոնի հետ: Իր մնացեալ կեանքը ալ մեզ չմտադրարքեր: Ռուստամ կը մեռնի Գուպիլի քաղաքին մէջ իբր ստակական քաղաքացի մը, 1849 թին:

Իր մահուն առիթ Բազմավեպ կը գրէր՝ «Անցած դէկտեմբեր 7 ին մեռեր է Փաղկոյ Տուրսան քաղաքին մէջ Բիւսթիմ կամ Ռատոմ անունով Նապոլէոնի բիկնապանը: Թեպէտ ստոյգ է որ այս Ռատոմը հայ էր ազգաւ, ու վրաստանի կողմէն էր, բայց շատ Եւրոպացիք չեն գիտեր ու վրացի կը համարին զինքը: Պարսկոյց ազգակներու ձեռք իյնալով՝ ծախաւ է եղեր Եգիպտոս, ու աւ ատենի մեմուշներուն կարգը սխալ

անցեր եղեր: Երբոր 1798 ին Փաղկոյցի տիրեցին Եգիպտոսի, Բիւսթիմը Նապոլէոն Պոնապարտին մեծամեծ օգնութիւններ բերեալ ալ սիրելի եղեր է իրեն. ռատի Նապոլէոն ու 1799 ին առեր հետը Փաղկոյս քերէր և անկէջ ետքը ինչուան Պոնապարտին ձեռք իյնալէն ու էլլա կողին քշողը՝ Բիւսթիմ միշտ հետն է եղեր, ու Նապոլէոնին սենեկապաններուն կամ բիկնապաններուն մէջ իրմէ սիրելին չէ եղած կ'ըսեն: Միայն թէ շատ քամաւաւ էր Բիւսթիմ որ իր տիրոյր հետ քշող չուցեց. և թէ գետ ինքը օրացրաց մէջ կը ջանար ինքզինքը արդարացնելու, բայց Փաղկոյցիք ընդհանրապէս ծռաւ նախցան իրեն, ու անկէ ետքը տէրութեան մէջ մեծ պաշտօն մըն ալ չունեցաւ: Կարգուեցաւ Տուրսան քաղաքին մէջ, ու հոն քաշուած կեցած էր ինչուան մահը: Կը կարծուի թէ 65 տարեկան հագի կար»:

Իբր մարդ, աշպէս կը նկարագրէ Ֆրէդերիկ Մասսան Ռիւստամը

«Ռուստամ Մամուշը յայտնի է: Կայսրը զայն ընդունած էր Եգիպտոսի մէջ, էլլ Բեկրի շէյխին, զայն Ֆրանսա քերած էր: Վերաւոր Ռուստի քով, իրեն սովորեցնել տուած էր զեկերը չեցնել, և ամեն տեղ հետը կը տանէր: Բոշոր հանդիսներուն և զօրահանդէսներուն՝ եւ կը տեսնուէր հիւանդի տարագրեր հազած, ասորեցորդներուն ծածկուած, ոսկեման կապոյտ կամ քոտորային քաշէ ցլունազարդ շարփուշ մը գոշալը դրած, և կը դոտեր արեւելեան ոճով ասպաղիտած երկվորի մը վրայ, շրիկացնելով իր վաղաւորները: Թագադրութեան օրը, իր երկու հարազները, զորս իրաքէն նկարած էր, 9000 Ֆրանկ արծեղ եկն: Ռուստամի՝ իբր մամլոյն կը վճարուէր 2000 Ֆրանկ. 2400 Ֆրանկ ալ ունէր իբր զինակրի օգնական, իսկ ձեռնակիրները կը կրկնապատկէին իր վարձը: Ամեն պատերազմէ վերջ 3000 Ֆրանկ, Նոր տարիին 3000, 4000, 6000

1. Բազմ. 1846 էջ 43.

2. Ռուստամի տապանաքարին վրայ 64 տարեկան փոքրագրուած է (Հմմտ. Souvenirs, էջ 298).

Ֆրանկ, ժ. Թ. տարին 500 Ֆրանկ եկամուտ, Փոնտեղերրոյի մէջ, 1814ին, վիճակահաւնորեան սեղանէ մը դուրս, 50, 000 Ֆրանկ արծաթ: Երբ ամուսնացաւ, 1806ին, կայսրաշնչոյ սենեկապանին՝ Դուպիլի տղւկան հետ, Նապոլէոն եղաւ որ վճարեց իր հարսանեաց ինչոյքի ծախքերը, 1841 Ֆրանկ»:

Այս բոլորը, և բոլոր ոսկին պարսպաւ գրպաններուն, բոլոր խաղի մէջ շահուած ոսկին հետոյս իր ախորժակին, չարգիլեցին 1814ին մամուրը, դատաւարեան մէջ հետեւեալ իր ընկեր Կոնստանին... Պատմը եւրէ ինչպէս, 1815ին, ինչորո՞ւմ էր մտնել Կայսեր սենեակը և ինչպէս կայսրը պատուաւ խան տուած էր Մարշալն որ ինչիրքը իշրեն կը ներկայացնէր. «Վատ մըն է. կրակ չգէ զիք և ալ վրան մի՛ խօսիր»:

Նապոլէոնի բանակին մէջ կը յիշուին նաև հետեւեալները իրր Հայ:

Բագդուն (Bagdoune Բաղդովին?) Մուստաֆա ծն. 1777 Բաղդաստ Հայաստան՝ Սպանուած Գրեզգայի կռիւին 27 օգոստ 1813:

Յաւոր ծն. Հայաստան, մեռած Մրէիօնի հիւանդանոցին մէջ, 30 ոսկէչէրմ, տարի ժ.Բ.

Յովսէփ ծն. 1759 Հայաստան:

Յովսէփ (փոքր) ծն. 1781 Հայաստան:

Յովհաննէս ծն. 1781 Շուշի: Վիրտութեամբ եղբակի հարուածով մը 29 հոգմուտի, տարի Ը, Մատարիէնի պատերազմին մէջ, հրացանի հարուածով մը, գրախը, 11 միգաքեր, տարի ժ.Բ. Ոստերիլիցի պատերազմին. վաղակաւորի չորս հարուածով գլխուն վրայ, 29 ղկտեմբեր, 1908 Բեռլինի (Սպանիա) կռիւին. Լեգենական 14 մարտին 1806. Մարաշախտ բնակութեանց 1809:

Յովհաննէս (մեծ) ծն. 1778 Հայաստան:

Յովհաննէս (փոքր) ծն. 1782 Հայաստան:

Տիւնիս? (tunis) ծն. 1781, Շուշի:

Լեգենական, 14 մարտին 1806, մարաշախտ բնակարանաց:

Ազարիա (մեծ) ծն. 1782 Թիֆլիզ: Վիրտութեամբ հրացանի հարուածով մը որ մարտինը կը կորի կ'անցնի: Մարաշախտ բնակարանաց, 1807:

Ազարիա (փոքր) 1787. ծն. Խարաբաղ՝ Լեգենական 1806. տեղակալ 1807: Սպանուած Բենավենտի մէջ 1808: Օստուած 500 Ֆրանկով 1808.

Բագդուն (Bagdoune Բաղդովին?) Մուստաֆա ծն. 1777 Բաղդաստ Հայաստան՝ Սպանուած Գրեզգայի կռիւին 27 օգոստ 1813:

Շահին ծն. 1776 Թիֆլիզ: Տեղակալ Մամուրեան գեղին կազմուած Բոնակարտէ Եղիպտոսի մէջ Ը տարին: Զօրավար (Capitaine) 1713: Ընդունած է 35 վերք, որոնցմէ երկուքը հրացանի հարուած Հիւիտպոլիսի մէջ. հրացանի հարուած մը Էյրաս. հրացանի հարուած մը Մաղրիդի նահանգին: Տիրած է քնդանօրի մը և ազատած է Ռապ զօրավարը Ոստերիլիցի մէջ և Դուրեն գեղապետը Մաղրիդի նահանգին: Ապստ պատուոյ Լեգենի, տարի ժ.Բ. սպայ 1806, օստուած 500 Ֆրանկով 1808: Մեռած Մէրն 1838.

Մարտիրոս ծն. 1686 Հայաստան:

Միւրզա (մեծ) ծն. 1782 Հայաստան. մեռած 17 անձրեւոտ, տարի ժ.Բ.

Միւրզա մեծ (Դանիել) ծն. 1784 Շուշի: Տեղակալ 1811. տեղակալ եղբակաւորաց երկրորդ գեղին 5 օգոստոս 1814. Օստուած 500 Ֆրանկով: Լեգենական 14 մարտին 1806:

Պեարոս ծն. 1765 Ouerakem? Հայաստան. 11 մարտ 1808 տեղած Խուշիոյ փոխարքային ծառայութեան:

Թոմաս ծն. 1790 Սարմատ. չեղում 1814, երկայն քացակալութեան համար:

Չեղանկեցիք այս մամուրներուն Նապոլէոնի բանակին մէջ մտած տարեքիչ որ ընդհանրապէս Ը տարին է:

ԽՄԲ.

1. Ապստ Նապոլէոնի մամուրներուն պաշտօնական ցանկին մէջ որ գիտութեամբ ազգութիւնները իրենց ազգաբնիկներուն անունով նշանակուած են: Քննելի: